

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 57, Nisan 2022, s. 21-44

ISSN: 2149-0821 Doi Number:<http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.60740>

Doç. Dr. Esra KAVCI ÖZDEMİR

Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü

esra.kavci@gmail.com

Öğr. Gör. Ash ERDEM

Uşak Üniversitesi Banaz Meslek Yüksekokulu Tasarım Bölümü

asli.erdem@usak.edu.tr

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE TÜRK-HİNT İŞLEMELERİNİN TEKNİK VE DESEN ÖZELLİKLERİ

Özet

Kültürel değerlerimiz arasında önemli bir yeri olan Türk kumaş işlemeciliği tarihçesi, eski ve köklü bir geçmişe sahiptir. İşlemeli kumaşlar günümüzde de pek çok koleksiyonda, etnografya müzelerinde, çeyizlerde ve az da olsa günlük kullanım eşyaları arasında yerini korumaktadır.

İşlemeli Türk kumaşlarının en belirgin özelliği stilize edilmiş motiflerden oluşmasıdır. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren sarayın da istekleri doğrultusunda işleme hızla gelişmeye başlamış ve en güzel örneklerini vermiş, 19. yüzyıla kadar da yoğun olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu dönem işlemlerini, saray ve halk işlemleri olarak iki grup altında değerlendirmenin dışında, giyimde kullanılanlar ve ev içi dekorasyonunda kullanılanlar olarak iki grup altında da incelemek mümkündür.

Boyama, dokuma ve tekstil yüzeyi süslemesi bakımından dünya çapında en iyi tekstil geleneklerinden birine sahip olan Hindistan'da işlemeli kumaşlara baktığımızda bu alanda ilk örneklerin M.Ö. 5-3. yüzyıllar arasında ortaya çıktığı bilinmektedir. Eski işlemeli ürünlerin günümüze ulaşamama sebeplerinden bazıları, iklim zorlukları, beyaz karıncaların ve diğer böceklerin tahribatları, kumaşların yıpranması, altın, gümüş ve değerli taşların ekonomik sıkıntı nedenleriyle işleme üzerinden sökülüp satılması olarak sayılmaktadır. Ancak 16. yüzyıldan sonraya

tariflendirilen çok çeşitli Hint işleme örnekleri dünyanın çeşitli müzelerinde ve koleksiyonlarında yer almaktadır.

Dünyanın pek çok ülkesinde ve bölgesinde yüzyıllardır yapılan işleme sanatında kullanılan dikiş biçimleri açısından büyük farklar görünmese de uygulama tekniği, renk, kompozisyon ve hammadde açısından bölgesel farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıklar işlemeli Türk kumaşlarında ve işlemeli Hint kumaşlarında özellikle dikkati çekmektedir. İşlemeli Türk kumaşlarının geçmişi çok eskilere dayanmasına rağmen, günümüzde üretimi ve kullanımı giderek azalmıştır. Hala günümüze ulaşan işlemeli Türk kumaş örneklerini müze ve koleksiyonlarda görmemiz mümkündür. Diğer taraftan Hint işlemelerinin ise geleneksel özellikleriyle günümüze kadar varlığını sürdürüp, hem kullanım eşyası hem de geçim kaynağı olarak üretilmeye devam ettiği görülmektedir. Ancak günümüze ulaşan 16. yüzyıl öncesine ait işlemeli Hint kumaş örnekleri yok denecek kadar azdır. Hatta bazı dönem örneklerine ulaşmak mümkün değildir.

Anahtar kelimeler: İşleme, İşleme teknikleri, İşlemeli Türk kumaşları, İşlemeli Hint kumaşları, Kumaş işlemeciliği.

TECHNICAL AND PATTERN FEATURES OF TURKISH-INDIAN EMBROIDERY IN THE HISTORICAL PROCESS

Summary

The history of Turkish fabric processing, which has an important place among our cultural values, has an ancient and dec-established history. Embroidered fabrics still hold their place in many collections, ethnographic museums, dowries and, to a lesser extent, among everyday dec.

The most distinctive feature of embroidered Turkish fabrics is that they consist of stylized motifs. Especially the 16th. since the processing has started to develop rapidly in accordance with the wishes of the palace and has given the best examples, and it was also used extensively until the 19th century. In addition to evaluating these period embroideries under two groups as palace and folk embroideries, it is possible to examine them under two groups as those used in clothing and those used in home decoration.

When we look at embroidered fabrics in India, which has one of the best textile traditions worldwide in terms of dyeing, weaving and textile surface decoration, we see that the first examples in this field are B.C. 5-3. it is known that it appeared between the centuries. Embroidered old survived some of the reasons of the products, climate challenges, the ravages of white ants and other insects, wear fabrics, gold, silver and precious stones is considered to be disassembled and sold through processing for reasons of economic hardship. But 16. a wide range of examples of Indian processing, dated from the XVIII century, are in various museums and collections of the world.

Although there are no big differences in terms of sewing styles used in the art of processing made for centuries in many countries and regions of the world, there are regional differences in terms of application technique, color, composition and raw materials. These differences are especially noticeable in embroidered Turkish

fabrics and embroidered Indian fabrics. Although the history of embroidered Turkish fabrics goes back very far, its production and use have gradually decreased today. It is possible that we can see examples of embroidered Turkish fabrics that have still reached our days in museums and collections. On the other hand, it is seen that Indian embroidery continues to exist to the present day with its traditional features and continues to be produced both as a use item and as a livelihood. However, extant 16. examples of embroidered Indian fabrics from a century ago are almost nonexistent. It is not even possible to reach some examples of periods.

Keywords: Embroidery, Embroidery techniques, Embroidered Turkish fabrics, Embroidered Indian fabrics, Fabric embroidery.

GİRİŞ

Kültürel değerlerimiz arasında önemli bir yeri olan Türk kumaş işlemeciliği tarihçesi, Anadolu'daki dokuma merkezleri gibi eski ve köklü bir geçmişe sahiptir. İşlemeli kumaşlar günümüzde de pek çok koleksiyonda, etnografya müzelerinde, çeyizlerde ve her dönem günlük kullanım eşyaları arasında yerini korumaktadır. Teknik ve estetik olarak birçok değişime uğramakla birlikte günümüzde geçerliliğini sürdüren el sanatlarımızdandır.

İşleme, “İpek, yün, keten, pamuk, metal vb. iplikler kullanılarak, çeşitli iğneler ve uygulama biçimleri aracılığıyla; keçe, deri, dokuma vb. üzerine yapılan bezemelerdir.” (Barışta, 1995: 1).

İnsanoğlunun yaratılışından bu yana örtünme ihtiyacı ile birlikte ortaya çıkmış olan süsleme gereksinimi, zaman içerisinde farklılık gösteren beğeniler, ihtiyaçlar ve yaşam koşulları gereği değişime uğrayarak günümüze kadar gelmiştir. Geleneksel el sanatlarımız içerisinde değerlendirilen kumaş işleme, dünyanın çok farklı yerlerinde, çok farklı kültürlerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Sümer ve Asur kadın giysilerinde işlemelerin yer aldığı ve Pers okçularının giyimlerinde işlemelerin olduğu görülmektedir. Hitit kadın giysilerinde altın ve gümüş simlerle işlemeler yapıldığına dair bazı belgelerin varlığı ve Maraş civarında bulunan Hitit kabartmalarında o dönem giyiminde işlemelerin yer aldığı dikkati çekmektedir. Bizans İmparatorluğunun en erken dönemlerinde imparator giysisi üzerinde altın işlemeler bulunduğu yine yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Hatta Orta Asya'da bulunan kurganlarda halı ve keçelerin yanı sıra işlemeler de ortaya çıkarılmıştır (Berker, 1981: 3-4).

Osmanlı Dönemi Türk Kumaşlarında İşlemeler

Osmanlı dönemi Türk kumaşlarında görülen işlemeleri saray ve halk işlemeleri olarak iki ayrı grupta ele almak mümkündür. Her dönemde saray sadece kendi halkının ürettiğini değil, hakim olduğu diğer halkların da ürettiklerini kullanmış ve böylece kültürlerarası kaynaşma ya da etkileşim söz konusu olmuştur. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren sarayın da istekleri doğrultusunda işleme hızla gelişmeye başlamış ve en güzel örneklerini vermiştir. 19. yüzyıla kadar da yoğun olarak kullanıldığı görülmüştür. Sarayda teknik ve sanatsal açıdan en üst düzeye ulaşan işlemeli kumaşlar, halk arasında da ilginin hızla artması ile daha geniş bir alan içerisinde hem üretilmiş, hem de kullanılmıştır.

İşlemeli Türk kumaşlarının en belirgin özelliği stilize edilmiş motiflerden oluşmasıdır. 17. yüzyıldan sonra ise Batı sanatının da etkisi ile yüzey düzenlemesinde değişimler olmuş, daha doğaya uygun ve gerçekçi motifler görülmeye başlamıştır.

İşleme kompozisyonları, işlenen parçanın biçimine ve işlevine göre bütün yüzeyi kaplamış örneklerin dışında ya bordürde yer almış ya da kullanım yerine göre düzenlenmiştir. Renkler tek renkli ve çok renkli olarak iki ana grupta toplanmıştır. Teknik olarak da yüzyıllar boyunca uygulanan işleme tekniklerinin çok çeşitliliği dikkati çekmektedir. Ancak bu teknik çeşitliliğin içerisinde en fazla kullanılan hesap işi tekniği olmuş ve işlemler hemen hemen tüm kumaşlara uygulanmıştır (Sipahioğlu, 1997: 68-206).

İnsanların kumaş parçalarını birbirine tutturmak için keşfettikleri iğne ile başladığı düşünülen işleme, toplumların ekonomik, teknolojik ve sosyo-kültürel yapılarından etkilenmiş, toplumsal anlamda kendi tarzını oluşturmuş ve gelişmiştir. Paleolitik Çağda iğnenin bulunmasıyla birlikte günümüze kadar gelen işlemler, toplumların kültürel özelliklerini içlerinde barındırmış ve bu nedenle de kendine has özellikleri ile yüzyıllardır varlığını sürdürmüştür. Hun Devletine ait Pazırık ve Noin Ula kazılarında bulunan işlemler Türklerin işleme sanatıyla ne kadar uzun zaman önce uğraştıklarının kanıtı olarak görülmektedir. Daha çok hayvan figürlerinin, geometrik ve bitkisel süslemelerin yer aldığı bu işlemlerde özellikle kordon tutturma ve zincir işi göze çarpmaktadır. Orta Asya'da yaşamış olan Uygurlara ait duvar resimlerinde, soyluların kıyafetlerinde applike şeklinde işlemler de görülmektedir.

Türklerin Anadolu'ya gelişiyle birlikte işleme ve nakış teknikleri İtalya ve Yunanistan yolu ile Avrupa'ya geçmiştir. Uygur dönemi işlemlerinde insan, hayvan ve çintemani motiflerinin Osmanlı dönemine kadar yoğun olarak kullanıldığı ancak İslamiyet ile birlikte bu motiflerden vazgeçildiği bilinmektedir. İşlemeli Türk kumaşlarının gelişmesinde ve yayılmasında en önemli etken, üzerleri işlemeli eşyaların farklı devlet büyüklerine hediye etme geleneği olmuştur. Köken olarak Orta Asya'ya bağlanan İşlemeli Türk kumaşları Türklerin Anadolu'ya gelişiyle yeni bir kimlik kazanmıştır. Selçuklu dönemi, Beylikler Dönemi ve Osmanlı İmparatorluğu Dönemlerinde de varlığını sürdürmüş, günümüzde hala eskisi kadar önem verilmesine de süsleme ve dekorasyon amaçlı ev tekstili içerisinde ve giyimde varlığını sürdürmektedir (Harmankaya ve Güzel, 2008: 671- 674).

16. yüzyıla ait günümüze ulaşan işlemeli kumaşların diğer yüzyıllara göre daha az sayıda olduğu görülmektedir. Bu dönem işlemlerini, saray ve halk işlemleri olarak iki grup altında değerlendirmenin dışında, giyimde kullanılanlar ve ev içi dekorasyonunda kullanılanlar olarak iki grup altında da incelemek mümkündür. Bahsi geçen gruplara çadırlar da dahil edilmektedir. Giyimde ve ev dekorasyonunda kullanılan işlemeli ürünler; don, kaftan, kavuk örtüsü, merasim mendili, ok ve yay torbaları, peşkir, taht örtüsü, yastık ve yatak örtüsü, bohça, kavuk örtüsü, peşkir ve duvar panelleridir, Ayrıca giyimde kullanılan ürünler haricinde törenlerde yer alan merasim kalkanları ve mendilleri de özellikle erkek giyim parçaları arasında işlemeli tekstiller içerisinde görülmektedir.

16. yüzyıl işlemlerinde en sık kullanılan kumaşlar seyrek olarak elde dokunmuş keten, daha sonra ipek atlas ve kadifedir. Ayrıca seraser dokumalar da üzerine işleme yapılan kumaşlar arasında yer almaktadır. Bu yüzyılda en sık kullanılan teknikler pesent ve yüzeysel pesenttir. Ayrıca Slav iğnesi, hesap iğnesi, akma, applike, kordon tutturma ve zerdüz adıyla da bilinen dival işi işleme teknikleri de görülmektedir. İşlemlerde çeşitli çiçekler, yapraklar ve meyvelerden oluşan motifler, stilize bitkisel motifler hayvan figürlerinin yer aldığı işlemler,

yıldız, altıgen, madalyon, rozet, çintemani, geçmeli örgü gibi geometrik motifler ve yazı çeşitleri incelenen örneklerde karşımıza çıkmaktadır. 16. yüzyıl işlemleri tek renkli ve çok renkli olmak üzere iki grupta ele alınabilmektedir. Tek renkli grupta altın ve gümüş renkleri, çok renkli grupta birden fazla renk kullanımı yer almaktadır. En sık kullanılan renkler; kırmızı, indigo, boncuk mavi, beyaz, yeşil ve bejdir. Kırmızı ve mavi renklerin bir arada sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Kompozisyon özelliklerine bakıldığında da 16. yüzyılda işlemlerinde kumaşın tamamına yapılan ve kumaş yüzeyinin belirli alanlarına yapılan olmak üzere iki çeşit kompozisyon düzenlemesi dikkati çekmektedir (fotoğraf 1-3). Bir ya da birden fazla motifin yer aldığı kompozisyonlarda düzgün sıralı, atlamalı sıralı, bağlantılı sıralı ve merkeze doğru sıralı yerleşimler görülmektedir (Barışta, 1999: 21-38).

Fotoğraf 1: 16. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Duvar Paneli
<https://collections.vam.ac.uk/item/O51840/hanging-unknown/>

Fotoğraf 2: 16. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Duvar Paneli Parçası
<https://collections.vam.ac.uk/item/O51872/part-of-a-unknown/>

Fotoğraf 3: 16. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Çocuk Kaftanı
<https://collections.vam.ac.uk/item/O109194/childs-kaftan-unknown/>

17. yüzyıl işlemeli kumaşlara bakıldığında, 16. yüzyıldaki işlemeli kumaş örneklerine ek olarak ayna örtüleri, tıraş önlüğü, uçkurlar, ok torbaları ve çadırlarda da işlemelerin yapıldığı dikkati çekmektedir. Bu yüzyıla ait işlemelerin yer aldığı kumaşlar arasında bir önceki yüzyıldakilere ek olarak gezi kumaşının yer aldığı bilinmektedir (fotoğraf 4-14). Doğal boyar madde ile boyanmış ipek iplikler, gümüş ve altın metal ipliklerin kullanımının yanı sıra altın plakalar, inciler, yakut ve zümrütler de kullanılmaya başlamıştır. 16. yüzyılda kullanılan işleme tekniklerine ek olarak Girit iğnesi, Romanya atması, kum iğnesi, sarma, hasır iğne, balıksırtı, civankaşı, kesme ajur, metal plaka applike ve boncuk işi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzyılda vazo ve kandil gibi motifler dikkati çekmektedir. Motiflerde önceki yüzyıla nazaran daha gerçekçi ve simetrik kullanım öne çıkmaktadır. Ancak renk tercihleri ve renk dağılımları ile gerçekçi yapının azaltıldığı görülmektedir. Kompozisyon özelliklerine bakıldığında önceki yüzyılla aynı olduğu görülmekte, merkeze yönelik ya da merkez çevresinde oluşturulan bir düzenleme görülmektedir. Pembe ve açık mavinin de kullanılmaya başladığı ve beyaz rengin daha yoğun kullanıldığı bu yüzyılda dikkati çekmektedir (Barışta, 2002: 684-685).

Fotoğraf 4: 16.-17. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Örtü
<https://collections.vam.ac.uk/item/O51834/cover-unknown/>

Fotoğraf 5: 16.-17. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Örtü
<https://collections.vam.ac.uk/item/O53779/cover-unknown/>

Fotoğraf 6: 16.-17. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Duvar Paneli Parçası
<https://collections.vam.ac.uk/item/O51392/part-of-a-unknown/>

Fotoğraf 7: 17. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Kaftan
<https://collections.vam.ac.uk/item/O90810/kaftan-unknown/>

Fotoğraf 8: 17. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Örtü
<https://collections.vam.ac.uk/item/O54375/hanging-unknown/>

Fotoğraf 9: 17. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Örtü
<https://collections.vam.ac.uk/item/O53783/cover-unknown/>

Fotoğraf 10: 17. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi
Yastık Kılıfı

<https://collections.vam.ac.uk/item/O51881/cush-on-cover-unknown/>

Fotoğraf 11: 16.-17. Yüzyıl Osmanlı
İşlemesi Duvar Paneli

<https://collections.vam.ac.uk/item/O51829/panel-from-a-unknown/>

Fotoğraf 12: 17. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Duvar
Paneli

<https://collections.vam.ac.uk/item/O52266/hang-ing-unknown/>

Fotoğraf 13: 17. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi
Yorgan Yüzü

<https://www.sadberkhanimmuzesi.org.tr/tr/muze/tarihce>

Fotoğraf 14: 17. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Bohça
<https://www.sadberkhanimmuzesi.org.tr/tr/muze/tarihce>

18. yüzyıla gelindiğinde ise yaygınlaşan Avrupa malları ve Batı'da yaşanan endüstrileşmenin işlemeli Türk kumaşlarında da değişime etkisi olduğu görülmektedir. Bu yüzyılda işleme yapılan yüzeyler arasında keten ve türevleri, ipek ve türevleri, atlas, pamuklu, çuha gibi kumaşlar yer alırken, yakut, zümrüt, inci ise süsleme için kullanılmaktadır. İpek atlasın ön plana çıktığı işlemeli ürünler arasında beşikörtüsü, entari, ayna örtüsü, taban halısı yer almaktadır. Bu yüzyıl işlemelerinde 17. yüzyılda kullanılan tekniklere ek olarak en sık kullanılan teknikler; muşabbak, sap işi, ilme, Çin iğnesi, buhara atması, Maraş işi ve tel kırmadır. Bir işlemeli kumaşta kullanılan teknik sayısının önceki yüzyıllara göre artış göstermesinin yanı sıra yeni çiçekler, dallar ve ağaç türlerinin dahil olduğu, tabak, çadır gibi motiflerin işlemelere eklendiği görülmektedir (fotoğraf 15-23). 18. yüzyılda geometrik şekillerin oluşturduğu düzenlemelerin daha az olduğu yazı türlerinin ise daha yaygın hale geldiği dikkati çekmektedir. Buna ek olarak fiyonklar, buketler, tabakta meyveler, ağaç etrafında çadır tasvirleri ve yazılardan oluşan beyitler öne çıkmaktadır. 18. yüzyıl işlemelerinde yer alan motiflerin oluşumunda anti natüralist, realist ve sürrealist yapıların etkisi hissedilmektedir. Bu motiflerde önceki yüzyıllara nazaran çok daha gerçekçi bir yaklaşım ve perspektif etkileri görülmekte oran ve simetri daha fazla kullanılmaktadır. İşlemelerde pembe ve tonları, güvez, mercan, kiremit, yakut, siklamen, mor, yeşil ve mavinin farklı tonları, sarı, turuncu, kahverengi ve tonları, siyah rengin kullanıldığı, buna ek olarak tek renkli ve çok renkli (en az beş renkli) işlemelerin yapıldığı görülmektedir. Kompozisyon düzeninde ise bordür yapısının çok daha sık kullanıldığı, tüm yüzeye yapılan işleme planının giderek daha az kullanıldığı ve bu kompozisyon için daha küçük boyutta motiflerin tercih edildiği görülmektedir (Barışta, 1995: 51-64). Ayrıca örnekler incelendiğinde kumaşların genelde krem renkte olduğu ve işlemede kullanılan iplik renklerinin kompozisyon yapılarına göre bazılarında pastel renk tonlarında iken bazı örneklerde de daha koyu tonlarda olduğu söylenebilir.

Fotoğraf 15: 17.-18. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Örtü

<https://collections.vam.ac.uk/item/O52013/cover-unknown/>

Fotoğraf 16: 17.-18. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Örtü

<https://collections.vam.ac.uk/item/O51979/cover-unknown/>

Fotoğraf 17: 18. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Örtü Parçası
<https://collections.vam.ac.uk/item/O51874/part-of-a-unknown/>

Fotoğraf 18: 18. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Örtü
<https://collections.vam.ac.uk/item/O62801/cover/>

Fotoğraf 19: 18. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Banyo Havlusu
<https://collections.vam.ac.uk/item/O56692/bath-wrap-unknown/>

Fotoğraf 20: 18. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Örtü
<https://collections.vam.ac.uk/item/O54331/cover-unknown/>

Fotoğraf 21: 18. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Örtü
<https://collections.vam.ac.uk/item/O62768/cover/>

Fotoğraf 22: 18. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Havlu ya da Peçete
<https://collections.vam.ac.uk/item/O53116/towel-or-napkin-unknown/>

Fotoğraf 23: 18. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi Sofra Altı Örtüsü
<https://www.sadberkhanimmuzesi.org.tr/tr/muze/tarihce>

Pek çok sayıda işleme tekniklerinin görüldüğü örnekler incelendiğinde en çok kullanılan teknikler şu şekilde sınırlandırılmıştır;

Aplike: Kapama ya da yama işi olarak da bilinen applike tekniği kumaşın üzerine bir başka kumaşta hazırlanmış olan motifin tutturulmasıyla meydana gelmektedir (Barışta, 1997: 22).

Balıksırtı: Sim ve sırma ile de işlenebilen, ipliklerin sağa ve sola doğru sarılması ile gerçekleştirilen bir işleme tekniğidir (Gönül, 1973: 20).

Civankaşı: Özellikle kalın bordürlerin süslenmesinde kullanılan, kumaş üzerinde brokar ya da dokuma etkisi yaratan, iğne ile üçgenler oluşturulması şeklinde uygulanan bir işleme tekniğidir (Barışta, 1997: 43).

Dival İşi: Maraş işi olarak da bilinen, klaptan veya sırma ve renkli ipek iplik kullanılarak mukavvadan kesilerek hazırlanan kalıplar yardımıyla kabartmalı bir görünüm elde edilen işleme tekniğidir (Sentürk ve Hann, 1992: 185).

Hesap İğnesi: Eşit aralıklarla sağdan sola doğru devam eden iğnenin bıraktığı eşit aralıklı boşlukların, ikinci sıranın uygulanması sırasında doldurulması şeklinde yapılan bir işleme tekniğidir (Sentürk ve Hann, 1992: 183).

Kordon Tutturma: Kalın ipliğin ya da kordonun kumaş üzerine serilerek başka bir iplikle tutturulması ile yapılan bir işleme tekniğidir (Barışta, 1997: 86).

Muşabbak: Delikli bir görünüm veren, işlemenin iki yüzünün de aynı görüntüyü verdiği, sayılı bir işleme tekniğidir (Barışta, 1997: 95).

Pesent: Üç iplik üstten, üç iplik alttan sayılmak suretiyle yapılan ve çok kullanılan bir hesap işi olan işleme tekniğidir (Gönül, 1973: 33).

Sarma: Renkli ipek ipliğin sık olarak yan yana sıralanması ve arada boşluk kalmaması için iğnenin daima yanındaki ipliğin dibinden batırılması gereken bir işleme tekniğidir (Gönül, 1973: 18).

Susma: Bir sayı arttırılarak veya eksiltilek arada bir tel bırakmak suretiyle yapılan bir işleme tekniğidir (Gönül, 1973: 36).

Tel Kırma: Kumaşın iki yüzünde farklı görünüm veren, yassı gümüş veya bakır iplik ve geniş delikli yassı bir iğne kullanılarak genellikle motifin çevresini süsleyen bir işleme tekniğidir (Sentürk ve Hann, 1992:185).

Yüzeysel Pesent: Doldurma iğnesi olarak yatay ya da dikey iplikler üzerinde uygulanan, ön yüzünün görünümü pesente benzeyen, arka yüzü ise ara ara, yan yana sıralanmış teyellerden oluşan bir işleme tekniğidir (Barışta, 1997:137).

Bu teknikler ile yapılmış çeşitli işlemeli kumaş örnekleri pek çok koleksiyon, müze ve günümüzde evlerde dekoratif amaçlı ya da giyimde süsleme unsuru olarak kullanıma yönelik şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

Hint Kumaşlarında İşlemeler

Hindistan, bölgede yaşamış olan topluluklardan, işgalcilerden, yerli kabilelerden, tüccar ve gezginlerden karşılıklı olarak etkilenecek kültürel değişimi yaşamış ve kendi kültürünü inşa etmiştir. Hatta Sanayi Devrimine kadar yüzyıllar boyunca pamuklu kumaşı, nakış çeşitleri, doğal boyarmaddeleri, kumaşlarındaki desen ve tasarım özellikleri ile dünyanın önde gelen tekstil üretim merkezlerinden olmuştur. Hindistan tekstil üretimi tarih öncesine dayanıyor olmasına rağmen eski Hint tekstillerinden hiçbiri günümüze kadar ulaşamamıştır. Bu tekstiller ile ilgili bilgiler arkeolojik buluntu ve yazılı kaynaklardan öğrenilmektedir. Kazılarda bulunan bronz iğnelerin varlığı, bize Tunç Çağında bölgede dokuma kumaşların nakış ile süslendiğini göstermektedir.

Boyama, dokuma ve tekstil yüzeyi süslemesi bakımından dünya çapında en iyi tekstil geleneklerinden birine sahip olan Hindistan'da işlemeli kumaşlara baktığımızda bu alanda ilk örneklerin yaklaşık 5000 yıl öncesine dayandığı bilinmektedir. Bölgede yaşamış farklı

kültürlerden gelen dokumacılar, istilalar ve dini etkilerle harmanlanıp zenginleşen tekstil geleneği çok farklı alanlarda örnekler vermiştir. Özellikle kadınların diğer kültürlerde olduğu gibi kendini ifade biçimleri, giyim ve ev tekstillerini süsleme istekleri ile birleşince, anneden kıza aktarılan bir kültürel miras olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Hint tekstil geleneği içerisinde yer alan, çeşitliliği ve zenginliği ile ön plana çıkan işlemelerin tarihi İndus Vadisi Uygarlığına (M.Ö. 3300'ler) kadar uzanmakta ancak o dönemlerden günümüze ulaşabilmiş örnekler bulunmamaktadır. Ancak yazılı kaynaklar ve seyahatnamelerden bu tekstil ürünlerine dair bilgiler edinilebilmiştir. M.Ö. 4. yüzyılda Mauryan döneminde bir Yunan gezgini işlemeli kraliyet cübbelerinin ayrıntılı altın süslemelerinden bahsederken, 13. yüzyılda da Marco Polo Hindistan'dan gelen karmaşık işlemeli tekstillerden bahsetmiştir. Günümüze kadar gelmeyi başarmış en eski Hint işlemeli kumaş parçaları 16. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Pamuk, ipek, yün ve metal vb. ipliklerle pamuklu, yünlü, ipek kumaş ve deri üzerine iğne, tığ, ya da tambur aracılığıyla yapılan işlemlerde ipliklerin yanı sıra kumaş parçaları, boncuklar, aynalar, deniz kabukları, böcek kanatları, madeni paralar, değerli taşlar ve pullar da kullanılmıştır (Gillow, 1991: 1-8).

İşleme için; iğne, iplik ve kasnak veya tezgah yardımı ile kumaş yüzeyini elle ya da makine ile süsleme konusunda bilgi aktaran bir kaynaktan, işlemin ilk önceleri kumaş parçalarının dikilmesi, yamanması, onarılması ve güçlendirilmesi amacıyla M.Ö. 5-3. yüzyıllar arasında ortaya çıktığı, daha sonraları dekoratif bir amaç doğrultusunda geliştirildiğinden bahsedilmiştir (Sharma ve Rao, 2019: 264)

15. yüzyıl sonları 16. yüzyıl başlarında Hindistan hem kültürel hem de ticari olarak Babür ve Portekiz İmparatorluklarından etkilenmiştir. Babür döneminde dokuma, brokar ve işleme konularına çok önem verilmiş "karkhanah" olarak adlandırılan saray atölyeleri kurulmuş ve bünyesinde yerli, yabancı, alanında uzman sanatkarlara yer verilmiştir (Gillow, 1991: 10-13).

16. ve 17. yüzyıl Gujarat'ta yapılan ipek işlemler ile öne çıkmakta bölgenin en önemli limanı olan Cambay limanı hakkında 1518 de bitirdiği kitabında işlenmiş yatak örtülerinden bahsetmiş Portekizliler tarafından büyük ilgi gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca 1578'de Portekiz Kralı Sebastian öldürüldüğünde cesedini teslim eden kişilere verilen hediyeler arasında Hint işlemesi bir yatak örtüsü bulunduğu bilinmektedir.

İşleme yapılmış olan kumaşlar yıprandığında altın ve gümüş iplik ile değerli taşlar işlemeden çıkartılıp satılmış ya da yeni bir işleme için kullanılmıştır. Bu nedenle de 16. yüzyıl öncesinden kalan işlemeli kumaş örnekleri günümüze kadar ulaşmamıştır. Ancak 16. yüzyıldan sonraya tarihlendirilen çok çeşitli Hint işleme örnekleri dünyanın çeşitli müzelerinde ve koleksiyonlarında yer almaktadır (fotoğraf 24-26). Eski işlemeli ürünlerin günümüze ulaşamama sebeplerinden bazıları, iklim zorlukları, beyaz karıncaların ve diğer böceklerin tahribatları, malzemelerin doğal aşınması ve altın, gümüş ve değerli taşların ekonomik sıkıntı nedenleriyle işleme üzerinden sökülüp satılması olarak sayılmaktadır (Brijhusan, 1990: 1-8).

Fotoğraf 24: 17. Yüzyıl Yatak Örtüsü Veya Duvar Paneli.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451186?where=India&ft=embroider&offset=40&rpp=40&pos=45>

Fotoğraf 25: 17. Yüzyıl Av Ceketi.

<https://collections.vam.ac.uk/item/O16066/hunting-coat-unknown/?carousel-image=2006AP8149>

Fotoğraf 26: 17. Yüzyıl Duvar Paneli.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451018>

Babür İmparatorluğunun en parlak dönemi olan 17. yüzyılda dış ticaret çok gelişmiş ve tekstil ürünleri batıya gönderilmiştir. Tekstil üretimi 18. yüzyılda da devam etmiş ancak 19. yüzyılda gerileme ve düşüş dönemine girmiştir. Mahatma Gandhi döneminde ise tekstil ve dokuma endüstrisi yeniden canlandırılmış ve el yapımı tekstil üretimi günümüzde de hala devam etmektedir.

İşlemeli Hint kumaşlarının desen özelliklerine bakıldığında genellikle Hint faunası ve florası, dini-mitolojik figürler ve sahneler ile canlı renklerin tercih edildiği dikkati çekmektedir. Hindistan'daki her topluluk, yüzyıllardır nesilden nesile değişmeden kendi farklı tasarımlarını, renklerini ve işleme çeşitlerini aktarmaktadır (Gillow, 1991: 10-13).

İşleme Hindistanın her bölgesinde kendine özgü bir karakterle yapılmıştır. Punjab, Gujarat, Kutch, Bengal, Kathiawar, Delhi, Lucknow, Haydarabad ve Keşmir gibi bölgeler karakteristik işleme türleri ile bilinmektedir. Hint işlemeleri genel olarak atölyelerde erkekler, evlerde ise kızlarının çeyizleri için kadınlar tarafından yapılmıştır. İşlemeler bölgelerin faunasını, florasını ve geleneklerini yansıtmış olup sıklıkla karşılaşılan bitkisel motifler nilüfer, mango, rüzgarda savrulan selvi, kaju, iris, zambak, safran çiçeği, çınar yaprağı, lotus olmuştur. Hayvan motifleri arasında tavus kuşu, fil, at, öküz, kuşlar ve mitolojik hayvanlar yer almaktadır. Ayrıca tanrı ve insan figürleri de yoğun olarak kullanılmıştır. Yapılan tasarımlar yazıcılar tarafından ya ahşap baskı ile işlenecek yüzeye kolay çıkabilen karışımlarla geçirilmiş ya da kalem ile çizilmiştir. İşlemeli Hint kumaşlarında kullanılan iplikleri boyamak için Hindistan'a özel doğal boyarmaddeler kullanılmış bu sayede yüzyıllar boyunca parlaklığını koruyan zengin, kalıcı tonlar elde edilmiştir. İşleme ustası bir parçada çok fazla renk kullanmamış genel olarak bir ya da iki renk iplik kullanmıştır. Ancak işlemede kullandığı dikişlerin yönleri ile oynayarak birden fazla renk tonu etkisi yaratabilmiştir. İşlemelerde çoğunlukla iğne, bazı türlerde ise küçük bir ari (tığ) kullanılmıştır (Brijhusan, 1990: 6-11).

Belirli kumaşlar üzerine, geleneksel motiflerle dikiş teknikleri kullanılarak yapılan Hint kumaş işlemelerinin en göze çarpan türleri; Phulkari, Kutch, Chamba Rumal, Kantha, Sujani, Kasuti, Chikankari, Kashida, Zardozi, Parsi Nakışı, Lambadi Nakışı'dır (fotoğraf 27-31).

Phulkari: Çiçek işi anlamına gelen, 7. yüzyıl sonlarında Pencap dolaylarında ortaya çıktığı düşünülen tekniktir. Günümüze ulaşan en eski örneği 15. yüzyılda Bibi Namaki tarafından işlenen bir rumal (mendil) olduğu bilinmektedir. Ailedeki yaşça büyük kadınlar tarafından kız çocuklarının doğumundan itibaren düğünlerinde hediyeye etmek amaçlı yapılmasının bir gelenek olduğu bilinmektedir (Sharma ve Rao, 2019: 265). Phulkari kırmızı, pas rengi, kahverengi, mavi ve koyu tonlarda boyanmış iplikten yapılmış el dokuması kumaş olan Khaddar üzerine, yumuşak, bükümsüz ipek ipliklerle işlenmektedir. İplik rengi olarak genelde altın sarısı, kırmızı, yeşil, turuncu ve mavi renkler kullanılmıştır. Phulkari için yapılan temel işleme tekniği yüzeysel pesent olup motif ve bordürlerin ana hatları için bazen sap işi, zincir işi ve balıksırtı iğnesi de kullanılmaktadır. Motifler genellikle geometrik ve stilize bir yapı göstermekte olup kılıç, çiçek, sebze, meyve, kuş ve hayvan motifleri yer almaktadır. Kompozisyonda nazardan koruduğuna inanıldığından dolayı genellikle bir motif işlenmeden bırakılmakta ya da farklı bir renkle işlenmektedir (Traditional Indian Textiles, 2014: 5-7).

Kutch: Gujarat'ın farklı bölgelerinde işlenmesine rağmen en bilindik türü Kutch bölgesinde yapıldığı için bu ismi almıştır. Bu işlemenin 16. ve 17. yüzyıllar arasında ortaya çıktığı düşünülmektedir. Kutch işleminde pamuklu kumaşlar üzerine zincir işi, balıksırtı iğnesi, sarma ve battaniye iğnesi kullanılmaktadır (Sharma ve Rao, 2019: 265). Genellikle pamuk ve ipek ipliklerle çok renkli çalışılan bu işlemede kumaşa sabitlenen ayna kullanıldığı görülmektedir. Kutch işleminde çoğunlukla bölgenin flora ve faunasından esinlenen motifler kullanılmış olup en sık görülen motifler; çiçek, hayvan, sürüngen, ağaç, tavus kuşu, papağan ve fillerdir. Bazı örneklerde dans eden kadın ve erkek figürleri de görülmektedir (Traditional Indian Textiles, 2014: 10-12).

Fotoğraf 27: 18. Yüzyıl Yatak Örtüsü.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/229248?searchField=All&sortBy=Date&where=India&ft=indian+embroidery&offset=0&rpp=20&pos=12>

Chamba Rumal: Budist literatüründe ve bazı masallarda bahsi geçen Paradesh bölgesine ait olan Chamba Rumal 15. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Ağartılmış ince pamuklu kare kumaş üzerine yüksek kaliteli, bükümsüz el yapımı ipek ipliklerle işlenmektedir. İşlemelerde kırmızı, sarı, yeşil, mavi ve mor gibi parlak renkler kullanılmıştır. Kumaşın her iki yüzündeki motifi aynı anda dolduran sarma işleme tekniği kullanılmıştır. Motiflere bakıldığında Lord Krishna, savaş, evlilik ve av sahnelerinin yanı sıra Himalaya bölgesinin flora ve faunasının tasvir edildiği görülmektedir. Kaplan, keçi, geyik, at, tavus kuşu, papağan, çiçekler, çalılar, bitkiler, Söğüt ve Selvi ağaçları ile müzik aletleri gibi çok çeşitli motifler kullanılmıştır (Traditional Indian Textiles, 2014: 7-10).

Fotoğraf 28: 18. Yüzyıl Rumal (Mendil)

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/72821?where=India&ft=rumal&offset=0&rpp=40&pos=4>

Kantha: Batı Bengal'in geleneksel işleme şekli olan Kantha'nın Lord Buddha döneminden beri yapıldığı düşünülmektedir. Geri dönüşüm sanatı olarak da bilinen bu işleme sanatı eski zamanlarda kullanılmış, yıpranmış ipek ya da müslinlerin birbirlerine dikilmesi ve böylece yeniden ev tekstilinde kullanılması amacıyla yapılmıştır. İşleme motifleri genellikle; insan, hayvan, çiçek, geometrik desen ve mitolojik figürlerden oluşmaktadır. Geçmişte eski ve kullanılmış olan kumaşları, işlemeli ev tekstillerine dönüştürmek için kullanılmış olan Kantha'da beyaz iplik kullanılarak kumaşlar üzerine işlemler yapılmıştır. Renkli ipliklerle zincir işi, sarma ve sap iğnesi teknikleri ile işlemeli kumaşlar oluşturulmuştur. Nilüfer çiçekleri, çiçek buketleri, hayat ağacı sarmaşıklar, hayvan ve kuş formlarının yanı sıra balıklar, deniz canavarları, deniz kızları, gemiler, deniz altı sahneleri, ibrik, şemsiye, müzik aletleri, ev eşyaları, tanrı ve tanrıçalar gibi çok çeşitli figürler sıklıkla kullanılmıştır. Genellikle dört köşe ve bir merkezi motif ile pano şeklinde düzenlenmiş bir kompozisyon yapısı görülmektedir (Traditional Indian Textiles, 2014: 23-25).

Sujani: Kantha'ya benzer şekilde birbirine dikilmiş eski kumaş katmanları üzerine yapılan bu işleme çeşidinde motiflerin ana hatları zincir işi ile oluşturulmaktadır. Sujani'de yer alan motifler günlük yaşamdan ve doğal çevreden alınmaktadır. Motif olarak; çiçekler, bitkiler, filler, kuşlar, balıklar, tanrılar ve tanrıçaların kullanıldığı bu işleme çeşidinde her bir parça bir hikâye anlatacak şekilde tasarlanmaktadır. Basit gözeme tekniklerinin kullanıldığı, kapitone görüntüsü veren bir işleme çeşidi olan Sujani'nin 18. yüzyıla dayandığı düşünülmektedir (Traditional Indian Textiles, 2014: 26-27).

Kashida: Keşmir'in ünlü Kashida işleminin Babür İmparatorluğu döneminde ortaya çıktığı düşünülmektedir (Sharma ve Rao, 2019: 265). Beyaz, mavi, sarı, mor, kırmızı, yeşil ve siyah gibi çeşitli renklerde pamuk, yün ya da ipek kumaş üzerine yün, ipek veya pamuk ipliklerle işlenmektedir. Yüzeysel pesent, sap iğnesi ve sarma işi tekniklerinin kullanıldığı bu

işleme çeşidinde; saksagan ve yalıçapkını gibi kuşlar, çiçekler, kelebekler, akçaağaç yaprakları, kiraz, üzüm vb. motifler kullanılmaktadır (Traditional Indian Textiles, 2014: 3-5).

Lambadi Nakışı: Bu işleme çeşidi lacivert veya kırmızı renkte el dokuması kumaş üzerine renkli ipliklerle yapılmaktadır. Balıksırtı iğnesi, şerit dikiş, kanaviçe dikişi ve gözeme gibi teknikler kullanılarak applike ile birlikte kullanılmaktadır. İşlemede ayrıca aynalar, deniz kabukları, boncuklar, madeni paralar ve gümüş materyaller kullanılmaktadır. Motif olarak çoğunlukla geometrik ve ızgara görünümlü desenler yer almaktadır (Traditional Indian Textiles, 2014: 21-22).

Zardozi: Altın anlamına gelen “zar” ve iş anlamına gelen “dozi” kelimelerinden türetilmiştir. Metal işleme olarak da bilmekte olan bu işleme, gerçek altın ve gümüşten yapılan ipliklerle işlenen bir işleme türüdür. Babür İmparatorluğu dönemine dayandığı düşünülen Zardozi’de; kadife, saten ve ipek gibi kumaşlar üzerine metal iplikler ve pullar, inciler ve renkli boncuklar kullanılmakta; zincir işi, sap iğnesi ve sarma işi teknikleri ile işleme yapılmaktadır. Desenleri önceden çizilmiş olan kumaş önce ahşap çerçeve üzerine gerdirilip kanca veya bız kullanılarak işleme yapılmaktadır. Ağırlıklı olarak bitkisel ve geometrik motifler kullanılmakta olup en yaygın kullanılan motifler; sürüngenler, çiçekli çalılar, çiçek buketleridir (Traditional Indian Textiles, 2014: 16-18).

Fotoğraf 29: 18. Yüzyıl Eyer Bezi

<https://collections.vam.ac.uk/item/O74136/saddle-cloth-unknown/>

Kasuti: Kasuti işlemlerinin Karnataka Bölgesinde, Chalukya Döneminde (6.-12. yüzyıl) ortaya çıktığı düşünülmektedir (Sharma ve Rao, 2019: 265). Bu işleme genellikle siyah gibi koyu renkli el dokuması kumaş üzerine kırmızı, turuncu, mor, yeşil, sarı ve mavi renkli pamuk ipliklerle yapılmaktadır. Bu işleme türünde hesap iğnesi, civankaşı, teyel ve kanaviçe olarak dört temel işleme tekniği ipler sayılarak uygulanmakta yatay, dikey ve çapraz dikişlerin bir kombinasyonu olarak kullanılmaktadır. Motif olarak dini, mimari, flora ve faunadan

esinlenilmiştir. Yıldız şeklinde tasarımlar, savaş arabaları ve tahtirevan, çiçekli saksı, beşik, geyik, boğa, fil, tavus kuşu, at ve nilüfer gibi motifler sıklıkla yer almaktadır (Traditional Indian Textiles, 2014: 19-21).

Parsi Nakışı: Mumbai’de yaşayan Parsi topluluğunun uyguladığı bu işleme çeşidinin Hindistan’a göç eden Pers Zerdüştler tarafından bölgeye getirildiği düşünülmektedir. Parsi nakışı Pers, Çin, Hint ve Avrupa etkilerinin ilginç bir karışımı olarak Hint işleme sanatında önemli bir yer tutmaktadır. Parlak kırmızı, mor, mavi, macenta ve siyah renklerde ipek kumaşlar üzerine kirli beyaz, pembe ve krem gibi açık pastel renklerde ipek iplikler kullanılarak yapılmaktadır. İşleme teknikleri olarak sarma işi ve kumaşa küçük boncuklar sabitlenmiş gibi görünüm veren Fransız düğümü iğnesi kullanılmaktadır. Motifler ise İran, Çin, Hint ve Avrupa etkisi ile oluşmuştur. Krizantem, şakayık, zambak ve nilüfer gibi çiçekler kiraz, salkım söğüt ve çam gibi yapraklar turna ve tavus kuşu gibi kuşlar ile kelebekler yaygın olarak kullanılmaktadır. Bunların dışında Çin mimarisi, insan figürleri ve günlük hayattan sahnelerin tasvirlerinden esinlenilmekte olup, kumaşın dört tarafı yoğun bir şekilde süslenmektedir (Traditional Indian Textiles, 2014: 12-13).

Fotoğraf 30: 18. Yüzyıl Yatak Örtüsü.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/453160?searchField=All&sortBy=Date&where=India&ft=indian+embroidery&offset=0&rpp=20&pos=13>

Fotoğraf 31: 18. Yüzyıl Duvar Paneli.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/229291?searchField=All&sortBy=Date&where=India&ft=indian+embroidery&offset=0&rpp=20&pos=15>

Chikankari: Uttar Pradesh’in geleneksel işlemesi olan Chikankari’nin Babür İmparatorluğu döneminde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Beyaz iplikle beyaz kumaş üzerine yapıldığı için beyaz iş diye de bilinmektedir (Sharma ve Rao, 2019: 265). Yoğun olarak emek harcanan Chikankari’de; düz dikişler, kabarık dikişler ve küçük deliklerin açıldığı kafes benzeri

dikişler olarak üç grup dikiş bulunmakta ve bu üç grup altında yaklaşık otuz beş farklı dikiş yer almaktadır (www.vam.ac.uk/articles/indian-embroidery). En sık kullanılan işleme teknikleri; sap iğnesi, balıksırtı iğnesi, Fransız düğümü iğnesi olarak karşımıza çıkmaktadır. İnce, beyaz pamuklu kumaş üzerine, beyaz pamuk ya da ipek ipliklerle işlenen Chikankari’de en sık kullanılan motifler; çiçekler, sarmaşıklar ve dantel benzeri desenler olarak göze çarpmaktadır (Traditional Indian Textiles, 2014: 14-15).

SONUÇ

İşleme sanatı yüzyıllar boyunca mendil, iç çamaşırı gibi eşyalardan görkemli saray kıyafetlerine kadar pek çok tekstil ürününü süslemek için kullanılmıştır. Perdeler, minderler, duvar panoları, koltuklar, çeşitli giysiler, masa ve yatak örtüleri üzerinde zengin işleme çeşitlerini görmek mümkündür. Pamuk, ipek, yün ve deri üzerine yapılan işlemlerde pamuk, ipek, yün, altın ve gümüş iplikler dışında ayrıca hayvan kılları, değerli taş ve inciler, deniz kabukları, böcek kanatları ve ayna gibi çok çeşitli süsleme öğeleri de kullanılmıştır. Dünyanın pek çok ülkesinde ve bölgesinde yüzyıllardır yapılan işleme sanatında kullanılan dikiş biçimleri açısından büyük farklar görünmese de uygulama tekniği, renk, kompozisyon ve hammadde açısından bölgesel farklılıklar söz konusudur.

Bu farklılıklar özellikle işlemeli Türk kumaşlarında ve işlemeli Hint kumaşlarında dikkati çekmektedir. Genellikle işlemlerde kullanılan dikiş türleri benzerlik gösterse de tasarım özellikleri bakımından farklılıklar göze çarpmaktadır. Türk ve Hint kültüründe de işleme sanatının çok eskilere dayandığı bilinmektedir. Ancak işlemlerin yapıldığı kumaşların dayanıklı malzeme olmamasından dolayı ve işleme yapımında kullanılan farklı malzemelerin etkisiyle (metal, ayna vb.) zamanla işlemeli kumaşlar yıpranmış hatta bozulmuştur. Bu sebeple işlemeli Türk kumaşlarının 15. yüzyıl ve öncesine, işlemeli Hint kumaşlarının ise 16. yüzyıl ve öncesine ait örnekleri günümüze kadar ulaşmamıştır. Her iki kültürde de bu yüzyıllarda ve öncesinde kumaş işlemeciliğinin var olduğu yazılı kaynaklardan, arkeolojik buluntulardan ve minyatürlerden öğrenilmektedir.

16.-18. yüzyılda saray için yapılan Türk işlemlerinde motiflerin yorumlaması ve tasarımlar nakkaşhanede belirlenip saray atölyelerinde yapılmıştır. Halk için yapılan işlemler ise çarşı atölyelerinde üretilip halka satılmıştır. Bunların dışında da evlerde genellikle çeyiz amaçlı yapılan işlemler vardır.

16.-18. yüzyıl Hint işlemleri de saray ve halk işlemleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Saray işlemleri, saraya bağlı “karkhanah” olarak adlandırılan atölyelerde yapılırken, halk işlemleri Hindistan’ın hemen hemen her bölgesinde, yapılan bölgeye özgü sanatsal özellikleri ile giyim-kuşam, çeyiz, iç mekan tekstili, dini ve törensel amaçlarla yüzyıllardan beri yapılmaktadır.

16.-18. yüzyıl Türk işlemlerinde ipek, pamuk ve keten kumaşların üzerine ipek, altın ve gümüş metal ipliklerle ve zümrüt, yakut, metal plaka ve incilerin kullanımı dikkati çekmektedir. Genel olarak, tören kalkanları ve mendilleri, yay ve ok torbaları, kaftanlar, bohçalar, kavuk örtüleri, iç çamaşırları, tıraş örtüleri ve ayna örtüleri, kaşbastılar, uçkurular, çadırlar ve sanduka örtüleri şeklinde sayılabilmektedir. Pesent, yüzeysel pesent, hesap iğnesi, Slav iğnesi, dival işi, sarma iğnesi, aplike çeşitleri, kordon tutturma, balıksırtı, civankaşı, boncuk işi ve süzeni gibi çok sayıda işleme teknikleri görülmektedir. İşlemlerde genel olarak altın ve gümüş rengi,

kırmızı, mavi, beyaz, yeşil, bej, pembe, mor, siyah, kahverengi ve bu renklerin tonları tercih edilmiştir. Kompozisyon özellikleri olarak sonsuzluk prensibi ile tüm yüzeye yayılmış motiflerden oluşan ve bordürlerle oluşturulmuş çerçeveli kompozisyon içerisine yerleştirilmiş motiflerden oluşan iki farklı kompozisyon düzeni dikkati çekmektedir. İşlemelerde sıklıkla lale, karanfil, zambak, narçiçeği, sümbül, yabangülü, rozet çiçeği, enginar ve çınar yaprağı, küpe çiçeği, krizantem gibi çiçeklerin yanı sıra selvi ve hurma ağacı motifleri ile nar ve elma gibi meyve motifleri görülmektedir. Ayrıca altıgen, yıldız ve madalyon motiflerine ek olarak vazo, kandil, tabak ve çadır motifleri de dikkati çekmektedir. Motif ve kompozisyonlar işlenecek yüzeye çizilerek geçirilmiştir.

16.-18. yüzyıl Hint işlemelerinin hammadde, kullanılan malzeme ve dikiş teknikleri bakımından Türk işlemelerine çok benzer olduğunu söylemek mümkündür. İpek, pamuk ve yünlü kumaş üzerine renkli ipek, pamuk, yün ve metal ipliklerle yapılan süslemelere ek olarak, değerli taşlar, inciler, bocuklar, aynalar, böcek ve deniz kabukları gibi çok çeşitli malzemeler de kullanılmıştır. İşleme yapılan bu kumaşlar çeşitli kıyafet ve aksesuarlar, iç mekan tekstilleri, tapınak bezleri, duvar örtüleri, yatak örtüleri ve mendiller olarak dikkati çekmektedir. Pesent, yüzeyel pesent, sap işi, sarma, zincir işi, balıksırtı iğnesi, gözeme, hesap iğnesi, civankaşı, kanaviçe, battaniye iğnesi ve Fransız düğümü iğnesi en sık kullanılan dikiş teknikleri olmuştur. Hint işlemelerinde en çok görülen renkler kırmızı, yeşil, mavi, sarı, beyaz, mor, turuncu, pembe ve krem olarak sayılabilmektedir. Kompozisyon özellikleri olarak Türk işlemelerinde yer alan yerleşim düzenleri Hint işlemelerinde de görülmektedir. Bu işlemeli kumaşlarda daha çok figüratif unsurlar ön plana çıkmaktadır. Hint işlemelerinde motif seçimleri Hindistan'ın fauna ve florasından esinlenilmiş olup dini-mitolojik figür ve sahneler ile insan ve hayvan figürleri sıklıkla kullanılmıştır. Bitkisel motifler olarak nilüfer, mango, rüzgarda savrulan selvi, kaju, iris, zambak, safran çiçeği, çınar yaprağı, lotus, hayvansal motiflerden de tavus kuşu, fil, at, öküz, kuşlar ve mitolojik hayvanlar kullanılmıştır.

Sonuç olarak işlemeli Türk kumaşlarının geçmişi çok eskilere dayanmasına rağmen, günümüzde üretimi ve kullanımı giderek azalmıştır. Ancak geçmiş yüzyıllara baktığımızda hala günümüze ulaşan işlemeli Türk kumaş örneklerini müze ve koleksiyonlarda görmemiz mümkündür. Diğer taraftan Hint işlemelerinin ise yüzyıllardan beri geleneksel özellikleriyle günümüze kadar varlığını sürdürüp, hem kullanım eşyası hem de geçim kaynağı olarak üretilmeye devam ettiği görülmektedir. Ancak günümüze ulaşan geçmiş yüzyıllara ait işlemeli Hint kumaş örnekleri yok denecek kadar azdır. Hatta bazı dönem örneklerine ulaşmak mümkün değildir. Her iki toplum örneğinde görüldüğü gibi el sanatı üretimini sürdürebilmek ve koruyabilmek büyük önem taşımaktadır. Gelecek nesiller için bu konuya dikkati çekmek ve düşünmek gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Alyüz, A. (2007). *Geleneksel Türk işlemelerinden Türk işinin bilgisayar destekli nakış makineleri için desen kalıbı hazırlanması ve öğretim programı önerisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Barışta, H. Ö. (1995). *Türk İşleme Sanatı Tarihi*, Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi.

- Barışta, H. Ö. (1997). *Türk İşlemelerinden Teknikler*. Ankara: Gazi Üniversitesi Mesleki Yaygın Eğitim Fakültesi Yayın No:2
- Barışta, H. Ö. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Barışta, H. Ö. (2002). Anadolu ve Çevresi Türk İşlemeleri. Ankara: *Türkler*, C, 12, 420-424.
- Barışta, Ö. (1982). XVI. yüzyıl Türk İşleme Sanatı. *Sanat Tarihi Dergisi*, 1 (1)
- Berber, G. Ş., KOŞAR, S. T. A., & AYDIN, M. D. (2020) Geleneksel Nakış Tekniğinin Güncel Sanata Yansıması. *İdil*, 75
- Berker, N. (1981). *İşlemeler*, Topkapı Sarayı Müzesi: 6. Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetler, İstanbul, 4.
- Brijbhushan, J. (1990). *Indian embroidery*. Publications Division Ministry of Information & Broadcasting.
- Can, M. (2016). Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Türk İşleme Sanatı ve Kadın. Conference: International Multidisciplinary Congress of Eurasia At: Odessa/Ukrayna Volume:1
- Dongerker, K. S. K. (1951). *The romance of Indian embroidery*. Thacker.
- Gillow, J. & Barnard, N. (1991). *Traditional Indian Textiles*. Thames and Hudson.
- Gönül, M. (1973). *Türk El İşleri Sanatı*. İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara.
- Harmankaya, H., Güzel, S. (2008). Giyim Süsleme Tarihi Sürecinde İşlemenin Önemi ve Kullanım Alanları. 38. ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 2008
- Karl, B. (2016). *Embroidered Histories: Indian Textiles for the Portuguese market during the sixteenth and seventeenth centuries*. Böhlau Verlag Wien.
- K-oky-o Hatanaka, & Sardar, Z. (1996). *Textile Arts of India: Kokyo Hatanaka Collection*. Chronicle Books.
- Mukund, K. (1992). Indian Textile Industry In 17th And 18th Centuries: Structure, Organisation And Responses, *Economic And Political Weekly* Vol. 27, No. 38, Pp. 2057-2065.
- Myers, B. (1995). *Textile Arts Of India*, Curriculum Project, India.
- Ohms, M. (1989). *Ethnic Embroidery: An Introduction with Special Reference to the Embroidery of China, India, Palestine & Yugoslavia*. Batsford.
- Sentürk, C. A. ve Hann, M. A. (1992). Geleneksel Türk İşlemeleri. Leeds Üniversitesi Clothworkers Koleksiyonunda Bulunan Türk İşlemeleri ile İlgili Bir Çalışma. (Cilt: 6), 34.
- Sharma, S. & Rao, A. S. (2019). Comparative study based on traditional hand embroidery and machine embroidery in present trends.
- Sipahioğlu, O. (1997), "Tire Müzesi'nde bulunan işlemelerin teknik ve sanatsal açıdan incelenmesi ve yeni tasarımlar" (Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi). DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Traditional Indian Textiles – Class Xı Students Handbook + Practical Manual, Central Board Of Secondary Education Shiksha Kendra (2014), 2, Community Centre, Preet Vihar, Delhi-110301.
- Yılmaz, S. (1992). XVIII. yüzyıl Tekstil Dünyasından: Hindistan Ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Pamuk-İpek Karışımı Kumaşları - Fransız Arşivlerinden II. *Belleten*, LVI, 775-807.